

Boris Paternu

ŽUPANČIČEVA POT V PESNIŠKO PROSTOST

Tipološko preučevanje slovenske književne preteklosti ne more mimo nekega temeljnega spoznanja: da je bila ljubezenska tematika ena najbolj nadziranih, zavrtih in strahovanih tém slovenske književnosti. Pojav se da razbrati že na samem začetku posvetnega pesništva, pri barokistu Antonu Feliksu Devu, do kraja opazen pa postane ob Prešernu in se nato z nezmanjšano izrazitostjo nadaljuje na primer ob Levstiku, Jenku, Stritarju, Gregorčiču in Aškercu pa ob moderni čez rob stoletja.

Toda po logiki stvari se je hkrati in kar naprej dogajalo še nekaj drugega, nasprotnega. Literatura in še posebej poezija je zmeraj znova najraje zahajala tja, kamor ji je bilo prepovedano, v območje nedovoljenega. Tako se je na Slovenskem dogajalo, da so nastopi novih pesniških rodov, novih slogov in novih književnih obdobij praviloma potekali najprej čez ljubezensko cono. Vsak novi pesniški val je vse tja do 20. stoletja svojo moč in prostost najprej preizkusil ob ljubezenski témi in šele potem prešel k širši, na primer družbeni problematiki.

Povedano drugače: spričo danih razmer je bila ljubezenska téma prvo območje osvobajanja subjekta, to se pravi osvobajanja osebnega doživljanja, osebnega mišljenja in osebne izražanja. Ta globlja funkcija v osvobajanju osebka pa je ljubezensko témo obremenila še z druge strani. Ljubezen je pogostoma postala hotena, izzivalna in programska téma, drseča v nazor in polemiko. Tako je na slovensko ljubezensko pesništvo prihajala blokada še z druge strani, s strani njegovih branilcev in pristašev.

Ta shema dvojne blokade se je v 80-ih in 90-ih letih še zaostрила. In sicer z nastopom katoliškega fundamentalista Antona Mahniča in za njim njegovih učencev. V svoji veliki seriji člankov *Dvanajst večerov* (z *Dodatki*) je Mahnič v Slovencu 1884 vehementno obračunal s pojavi svobodomja v slovenski književnosti, pri čemer je Prešernova ljubezenska poezija seveda prišla v prvo zatožno klop. Dolg obračun z njo je bil dogmatično jasen in trd, iztekel pa se je v sklep: »Sodba ni težka. Preširen je ljubeval pred časom, brez pravega namena, brez zakona, zatoraj je ljubezen njegova protinravna, pregrešna. In ker je ta ljubezen v pesmih njegovih upodobljena v najlepši čarobni obliki, rečemo lahko: Preširen nam v zlati umeteljno izdelani posodi podaja strup

pregrešne strasti /.../. Mladina /.../ pusti Preširna, da omamljeni od njegove zapeljive lire se ti ne vname v srci ogenj strasti, ktera pred časom popari in spodnjé tvoje duševne in telesne moči in te spravi v zgodnji grob.« Mahničeva sodba je izšla v Slovenscu 3. decembra 1884, natanko ob jubilejnem datumu pesnikovega rojstva.

Na Slovenskem so Mahničeve ideološke nastope jemali resno in ljubezenska téma je znova postala izredno občutljivo področje literature. Janko Kersnik, ki je v spopadih z Mahničem zmožel tudi nekaj gosposkega humorja, ne le jezo, je o teh rečeh zapisal v Ljubljanskem zvonu leta 1888 naslednje: »In pa ta nesrečna *ljubezen!* /.../ Kdor pozna razvitek našega lep-slovja, ta ve, da sta bila že od nekda ali, recimo, od Prešernovih časov sem do današnjega dne strogi naši duhovščini ‚zaljubljena pesem‘, ‚zaljubljen roman‘ najhujši zločin. ‚Kamen okoli vratu in na dno morja ž njim!‘, tako so kričali tudi za Prešernom, za Jurčičem, za Stritarjem. Tako sodi tudi dr. Mahnič. Ako spišješ povest, novelo, roman ter govoriš ali slikaš pobjo, tatvino, laž, nejevero, izdajstvo, sleparstvo, igro, pijančevanje in zapravljivost – vse, vse smeš! Odpuste ti tudi, ako opišješ plenitev in umor. Ako pa izpregovoriš dve besedi o kakem nežnem licu, o belih lakteh, o kodrastih lascih, o gorkem poljubu – anathema sis! – In ako zapoješ: ‚polno nedrije, vitka rast‘, tedaj se ti odpira že dno žehtečega pekla.«

Kaj naj bi bilo bolj naravnega, kot da je novi pesniški rod, rod moderne, ki ni bil prav nič pohleven in boječ, najprej udaril ob zid slovenske ljubezenske prohibicije. Prvi dve knjigi moderne, Cankarjeva pesniška zbirka *Erotika* in Župančičeva *Čaša opojnosti*, obe sta izšli marca 1899, sta že v naslovih razločno in programsko zaznamovani z erotično vsebino, prva čisto naravnost, druga metaforično. Pojav je preveč glasno in očitno meril v razmere, da bi ga lahko razlagali samo z ljubezensko biografijo enega in drugega avtorja. Zagon je bil skupen, vendar sta radikalno osvobojanje ljubezni opravila vsak na svoj način.

Cankar je to storil mnogo bolj programsko. Njegove dekadentne kretnje so bile prehrupne, da bi mogle prikriti svojo hotenost. Programskost je vidna iz močno razkazovalne kombinacije erotične in sakralne motivike (*Večerni mrak svoj črni plašč*), ki si nazadnje drzne celo do duhovne spojitve dunajske kavarniške prostitutke z Madono (*Vzduh opojen, težak ...*). Ljubezenske doživljanje je pognal še naprej, v kozmični panerotizem (*In dviga in širi se vroče obzorje*). Tudi slovar teh ljubezenskih pesmi pove marsikaj. Pojemovni izraz »strast« je tako očiten in pogosten, da mu ni mogoče čisto verjeti (»strast«, »pekoča strast«, »strasti mogočno morje« itn.). Resnična strast te besede niti ne rabi. Fran Govekar, ki je reči poznal od blizu, je pisal Aškercu 11. maja 1897: »... fant hoče biti dekadent in sensualist«. Poleg tega pa Cankarjevi dekadentni zamahi komajda skrivajo težo vesti, ki je zadaj, sočutje do človeške izgubljenosti in še marsikaj, kar res ne spada v duhovni svet dekadence. Toda vse to je javna kritika prezrla in udarila po njem z najtežji-mi besedami: »umazanost«, »pohotnost«, »bordelske pesmi«, »pornografija«

itn. Škof Jeglič se je tako ustrašil pohujšanja, da je zbirko pokupil in jo požgal. Cankar je slovensko erotofobijo potisnil v njeno skrajno, slepo dejanje in jo s tem v nekem smislu tudi zlomil. Pri svojem radikalnem osvobajanju ljubezenskega pesništva pa je z druge strani pogostoma opazno podlegel programske in erotike s tem odvzel njeno avtonomnost.

Župančičeva pot skozi ljubezen v prostost je bila drugačna, bolj lahka in bolj pesniška, čeprav tudi ne brez programskih besedil. Ta so svojo krono našla v pesmi *Moje barke*, kjer beremo izpoved popolne herezije nad domačo tradicionalno življenjsko potajenostjo, ustrahovanostjo in skesanostjo.

Župančiča najdemo najprej v findesièlovskem vzorcu ljubezni, razklane na spiritualizem in senzualizem. Toda kmalu se na svoj poseben način izvije obojemu. Spiritualizem vse bolj odpira radoživemu sprejemanju realnih življenjskih lepot, med katerimi je ljubezen seveda na prvem mestu (*Kot bi viseli zlati sadovi*). Mladi Župančič je pravi mojster v tem, kako spušča moderno evropsko mistiko duše z neba proti zemlji, kako snema z nje tesnobo in kako novoromantična trpeča duša pri njem vse bolj postaja »vriskajoča duša«, »duša grešnica«. In z enako pesniško lahkoto trga ljubezen tudi iz onega drugega, temnejšega in težjega pola, iz senzualizma in jo, ne da bi ji odvzel zemeljskost, premika navzgor v ljubezen vedre vrste. Skratka, oba prej oddaljena ali spopadna pola ljubezni zbližuje, harmonizira in ju naposled strne v območju prvinske ljubezenske radoživosti. Cankarjeva disharmonična in Župančičeva harmonična varianta moderne se torej napovedujeta in razhajata že v njuni ljubezenski poeziji prvih zbirk.

Iz skrajno gibljive in odrpte radoživosti so nastale najbolj izvirne in tudi izrazno najbolj sproščene ljubezenske pesmi *Čaše opojnosti*. Že sami naslovi nekaterih med njimi s svojo kratkostjo in emotivno nabitostjo (*Hi!*, *Tu*, *Oranža*) napovedujejo zelo neposredno ljubezensko doživljanje, upesnjeno, brez posebne razumarske razdalje. To doživljanje je lahkotno in hoté pregrešno, vendar do kraja čisto. Podobno kot Cankar je tudi Župančič utrujeni evropski dekadenci ukradel njen »greh«, vendar ga je na Slovensko prinesel vsega pomlajenega in očiščenega, sebi v radost, filistrom pa v jezo in strah. Toda osvobajanje ljubezni je pri Župančiču šlo predvsem skozi njo samo in njeno avtonomnost, ne toliko skozi mišljenje o njej in njeni polemični funkciji. Programska nota je bila zraven, vendar je ostajala bolj na robu ali pa se osamosvajala v idejo in satiro. Župančiču je bilo v njegovi človeški in pesniški naravi dano, da je ob ljubezenski tematiki dosegel pesniško bolj suvereno prostost kot Cankar.

Vendar sta oba, Cankar in Župančič, v sijajnem duhovnem zavezništvu ob koncu 19. stoletja osvobodila eno najbolj prvinskih območij poezije, njeno ljubezensko témo. Kot pesnika sta si tako najprej izbojevala prostost odznotraj, v svoji osebni intimi. Na Slovenskem je bilo to še posebej potrebno. Šele potem sta z osvobojeno močjo lastne duše krenila navzven, v družbo, v zgodovino in še naprej, v globine človekove eksistence.